

A HAZUGSÁG MINT POLITIKAI RENDSZER

WEISS JÁNOS

*Csak kevés bókban nincs semmi hazugság
és csak kevés durvaságban nincs semmi igazság.¹*

Nem tudod, hogy a [...] hazugságot [...] minden isten és ember gyűlöli? [...] Senki nem akar [ugyanis] szándékosan becsapódni és tévedni önmaga lényegében és a legfontosabb dolgokban, hanem éppen mindennél jobban attól fél, nehogy ilyen helyzetbe kerüljön”² És mintha ez a politikában is igaz lenne, Bibó István híres mondása alapján a politikában nem lehet hazudni. „Az általánosan elterjedt ellenkező nézettel szemben le kell szögeznünk, hogy *a politikában hazudni nem lehet*. Pontosabban: lehet itt-ott hazugságokat *mondani*, de nem lehet hazugságra politikai konstrukciókat, politikai *programot* felépíteni.”³ De ez mintha ellentmondana a tapasztalatainknak: a politikában is előfordul a hazugság, sőt, mintha a politikában gyakrabban találkozoznánk vele, mint a köznapi életben. Machiavelli már ezt írta VI. Sándorról: „mást sem tett, mással sem gondolt, mint hogy az embereket rászedje, s mindig talált valakit, akit megcsalhatott. És nem volt ember, aki nála nagyobb erővel, ékesszólással és esküdözéssel állított volna valamit, hogy aztán az ellenkezőjét cselekedje; mégis mindig minden úgy sikerült, ahogyan akarta, mert ismerte a világ dolgait.”⁴ A világ dolgait ismerni annyit jelent, mint tudni, hogy hogyan kell vezetni a barátokat és az alattvalókat.⁵ Ez egy olyan ismeret, amely elsősorban a színlelésre fut ki: az uralkodónak „nagy szenteskedőnek és színlelőnek kell lennie; olyan ostobák az emberek, s olyannyira csak a mának élnek, hogy aki be akarja csapni őket, mindig megtalálja köztük a maga emberét.”⁶ Mintha Machiavelli egyenesen a sikeres hazugsághoz kötné a jó kormányzást. Ezt a megoldást érezhetjük ugyan némileg cinikusnak, de a plauzibilitását aligha tagadhatjuk. Gondoljunk csak az elmúlt száz év politikatörténetének legnagyobb hazugságaira. (1) Adolf Hitler a

¹ Gotthold Ephraim Lessing: *Hamburgische Dramaturgie*, In. uő: *Werke*, 4. kötet, Hanser Verlag 1978. 428. o. 42. szám.

² Platón: *Az állam*, 382a.

³ Bibó István: Eltorzult magyar alkat ..., <http://mek.niif.hu/02000/02043/html/350.html>

⁴ Machiavelli: *A fejedelem*, Európa Könyvkiadó, Budapest 1987. 97. o. XVIII. fejezet.

⁵ I.m. 84. o. XV. fejezet.

⁶ I.m. 96-97. o. XVIII. fejezet.

hatalomra jutása utáni öt év összes nagy beszédében a béke elkötelezett híveként lépett föl, mígnem 1938-ban egy híres müncheni beszédben szintén vallott.⁷ (2) Walter Ulbricht 1961-ben, kb. két hónappal a berlini fal építésének megkezdése előtt a *Frankfurter Rundschau* újságírójának kérdésére azt válaszolta, hogy senki sem gondol egy Berlint megosztó fal felépítésére.⁸ (3) Colin Powell az ENSZ Biztonsági Tanácsa előtt 2003-ban fölmutatta azt a kis tégelyt, amely állítólag bizonyította, hogy Irak közvetlenül az atombomba kifejlesztése előtt áll;⁹ erre támaszkodva indult el az iraki háború. – De ebben az előadásban nem azzal a kérdéssel szeretnék foglalkozni, hogy a politikai szférában is előfordulnak-e (és ha igen, hogyan fordulhatnak elő) hazugságok, hanem inkább a hazugság sajátosan politikai alakzatát szeretném felvázolni.

(I. A politikai hazugságtól a hazugság politikai rendszeréig) Platón *Az államférfi* című művében azt írta, hogy a hat uralmi típusból az egyeduralom a legjobb, amennyiben betartja a törvényeket és az előírásokat. „Ha viszont törvénytelen, akkor az emberek együttélésének ez a legnyomasztóbb és legelviselhetetlenebb formája.”¹⁰ Az előbbi formát Platón királyságnak, az utóbbit türannisznak nevezi. Tulajdonképpen csak rejtetten érezhető, hogy Platón a kormányzás céljának az emberi együttélés legfelszabadítóbb és legelviselhetőbb formáinak megteremtését tekinti. *Az állam* 9. könyvében az összehasonlítás alapja az erényesség. „Erény dolgában hogyan viszonyul a türannosz által leigázott állam [...] a királysághoz?”¹¹ A válasz most is ugyanaz: a királyság a legjobb, a türannisz a legrosszabb államforma.¹² De most pontosabban meghatározza az elemzés vezető szempontjait: melyik uralkodói forma garantálja a leginkább az erény társadalmi térhódítását? Az erény kialakulása már mindig feltételezi a szabadságot; a türanniszban élő emberek azonban rabszolgák. „Az egész polgárság és köztük éppen a legkiválóbbak dicstelen és nyomorult szolgaságban sínylődnek.”¹³ Ez a „sínylődés” azonban

⁷ 1938. november 10-én Münchenben a sajtó képviselői előtt tartott beszédében Hitler ezt mondta: „A körülmények arra kényszerítettek, hogy *évtizedeken* keresztül csak a békéről szónokoljak. Csak a német békeakarat és békeszándék állandó hangoztatásán keresztül vált számomra lehetővé, hogy a német nép számára lépésről-lépésre kiharcoljam a szabadságot, és megadjam neki azt a fegyveres erőt, amire a következő lépésben mindig szükség volt.” Lásd *Reden, die die Welt bewegten*, Mundus Verlag 1989. 403. o.

⁸ Pascal Beucker – Anja Krüger: *Die verlogene Politik. Macht um jeden Preis*, Knauer Taschenbuch Verlag 2010. 9. o.

⁹ Tíz évvel később Powell a háború megindítását elhibázottnak és elkapkodottnak minősítette; lásd *Spiegel Online* 2013. március 19.

¹⁰ Platón: *Az államférfi*, 302e.

¹¹ Platón: *Az állam*, 576d.

¹² Uo.

¹³ I.m. 577c.

nem maradhat pusztán külsődleges, pedig jó lenne azt hinni, hogy a türanniszt átveszélhető kisebb-nagyobb alkalmazkodásokkal. A türanniszban élő emberek *lelkét* „rabszolgaság és elnyomás gyötri”.¹⁴ De mi biztosíthatja azt, hogy a királyság ne alakuljon át türannisszá? Hogy lehet ezt megakadályozni? Platón a kérdésre nem ad határozott választ, de a válasza mégis mintha két részből állna. – (1) Meg lehet mutatni, hogy a türannosz maga sem boldog; a boldogság legalábbis ő előtte igazolhatná a maga egyeduralmát. „Úgy vélem mindnyájunknak meg kell hallgatnunk egy helyes ítélőképességű férfiút, aki együtt élt a türannossal, részt vett házi, mindennapi életében, látta mint viszonylik hozzátartozóihoz, különösen ott, ahol színpadi pózaitól lemeztele-nítve mutatkozik [...], jelenítse meg nekünk: vajon boldog-e a türannosz vagy boldogtalan [...]”.¹⁵ És Platón semmi kétséget nem hagy afelől, hogy a türannosz nem boldog, mivel annak ellenére, hogy ő az egyetlen, aki uralmi pozíció-ban van, maga is rabszolga, és fogságba bilincselve él, ami már abban is meg-mutatkozik, hogy sehová sem utazhat. „Egyedül ő nem utazhat sehová, még az ünnepségeken sem vehet részt, miket a többi szabad polgár annyira ked-vel: begubózhat a házába [...] és irigylí a többi polgárt, hogy mind szabadon utazhat, és láthat minden szépet és jót.”¹⁶ Az uralkodónak be kellene látnia, hogy az emberek fölszabadítása őt is szabaddá tenné. De jó érv-e ez a türanniszt ellen? Ha még a türannosz sem boldog, akkor – az ő szempontjából – mi értelme lenne az egyeduralom gyakorlásának? Xenophón *Hierón* című művében az uralkodó mintha egyenesen kérkedne a maga boldogtalansá-gával. A boldogtalanság (és a szabadság hiányának) több dimenziója van, de ezek közül most csak azt említem, amely Platón megfogalmazására rímel: „Kezdjük mindjárt a szemre ható ingereknél. [...] Mindenekelőtt, ha megvizs-gálom a szemünkkel érzékelhető dolgokat, úgy találom, hogy már ebben is mi húzzuk a rövidebbet. Mindenütt akadnak ugyanis nevezetességek, és ha eze-ket az emberek látni akarják, elmehetnek bármely városba, bármely közös ünnepélyre, ahol minden megtalálható, amit csak látni érdemes. A türanno-szokat azonban nem nagyon érdekelhetik ezek a látványosságok, hiszen veszélyes olyan helyre menniük, ahol mások erőfölénybe kerülhetnek velük szemben, másrészt viszont otthoni javaikat sem birtokolják elég szilárdan ahhoz, hogy azokat másra hagyhassák, amíg külföldön tartózkodnak.”¹⁷ – (2) Platón *Az államférfi* című dialógusban a királyság és a türanniszt közötti

¹⁴ Uo.

¹⁵ I.m. 577a-b

¹⁶ I.m. 579b-c.

¹⁷ Xenophón: *Hierón avagy a zsarnokságról*, Typotex Kiadó, Budapest 2012. 21-22. o. Fordította Gelenczey-Miháltz Alirán. Majd a folytatás: „Félnek, hogy közben megfosztják őket a trónjuktól, és attól is, hogy hatalom híján még csak bosszút sem állhatnak a tett kiötlőin.” Uo.

legnagyobb különbségnek a törvények betartását és tiszteletben tartását tekinti. Közben természetesen a törvényeknek is meg vannak a korlátaik. A törvények olyanok, mint amit az edzőtanárok a vezetésük alatt állóknak mondanak. „Lehetetlennek [tartják] külön-külön minden egyes emberre aprólékosan odafigyelni, az előírásokat mindegyikük saját testére szabni. Nem, ők úgy gondolják, hogy a sok esetnek és a sok embernek úgy durván az átlagát véve kell meghatározniuk azt, ami a test számára hasznos.”¹⁸ Vagyis a törvények nem tudják megragadni az emberek egyediségét, vagy másképp: a törvények a társadalmat az individualitástól az általánosság felé terelik. Ennek ellensúlyozására az uralkodóknak egyfajta bölcsességre van szükségük. A bölcsesség arra szolgál, hogy a törvények tiszteletétől eljussunk az igazságossághoz. Így lehet az embereket is jobbá tenni.¹⁹ Erre a türannisznak esélye sincs. – Ha az uralkodó nem bölcs, akkor az emberek számára nem tudja megteremteni a jó élet lehetőségét; de mivel ez a politika lényege, ezért a retorika szintjén erről nem lehet lemondani. A türannosz mint látszatteremtő így a szofistákhoz közeledik – ami kétségtelenül vakmerő interpretációs ötlet. „Ha valakiről kiderül, hogy a leírt szabályoktól eltérő kutatásokat végez a kormányzás mesterségével, a hajózással, az egészséggel kapcsolatban [...] – nos, az illetőt először is nem orvosnak vagy kormányosnak, hanem [...] összevissza locsogó szofistának [tekintjük]. [...] Mert az ember ne legyen bölcsőbb a törvényeknél.”²⁰ – Aquinói Szent Tamás *De regimine principum* című könyvecskéje egyrészt kapcsolódik a platóni elmülethez, másrészt azonban bibliai idézeteket is mozgósít. „Jaj Izrael pásztorainak, akik önmagukat legeltették! Avagy nem a nyáját kell-é legeltetni a pásztoroknak?”²¹ Az uralkodó és a pásztor rokonítása már *Az államférfi*ben is előfordul, de Aquinói Tamás tudja, hogy miután a János evangélium szerzője a „jó pásztor” Jézusra vonatkoztatta,²² a pásztor fogalmát már nem olyan egyszerű a világi uralomhoz kötni, ezért hangsúlyozottan kimondja: „Ha azonban a pásztoroknak a nyájuk jólétét kell keresniük, akkor minden vezetőnek is a társadalom jólétét, amely az ő vezetésének alá van vetve.”²³ A közjó szolgálata Aquinói fogalomrendszerében az igazságosságot jelenti, amelyet azonban nem határoz meg közelebről, hanem csak a végcélja felől írja le: az igazságos társadalmi rend biztosítja a békét. Ekkor „a tájak és a városok [...] örvendeznek, felvirágoznak, mert az

¹⁸ Platón: *Az államférfi*, 294d-e.

¹⁹ Lásd i.m. 297a-b.

²⁰ I.m. 299b.

²¹ Ezékiel 34,2. Károli Gáspár fordítása.

²² János evangéliuma 10,11: „Én vagyok a jó pásztor: a jó pásztor életét adja a juhokért.” Károli Gáspár fordítása.

²³ Thomas von Aquin: *Über die Herrschaft der Fürsten*, Philipp Reclam jun. 2008. 8. o.

igazságosság uralkodik, és életük boldog bőségben telik”.²⁴ A békét Aquinói – Platón követve – az egységen (az egységbe-rendezésen) keresztül határozza meg; s ezt az egységet csak egyetlen ember teremtheti meg, akinek önmaga tevékenységét a társadalmi béke szolgálatába kell állítania. Az igazságosság így nem más, mint az a mód, ahogy az uralkodó összeilleszti (harmonikus egésszé szervezi) a társadalom egyes részeit és elemeit. Ugyanakkor bizonyos megállapításokban az igazságosság a közjóra vonatkozik: „ha egy társadalmat [...] a vezetője a társadalmi közjó felé irányítja, úgy ez a kormányzás helyes és igazságos lesz [...]”.²⁵ Azt már Arisztotelészről is tudjuk, hogy minden kormányzási formának van egy jó és egy rossz változata.²⁶ Aquinóinál ez a kép leszűkül: ha csak egyetlen elfogadható kormányzási forma van, akkor már ki tudjuk mondani, hogy mi a politikában a fő *bűn*. „Ha az [...] uralmat olyan valaki gyakorolja, aki a kormányzásban a saját előnyeit keresi, és nem a neki alárendelt társadalom javát, akkor az ilyen uralkodót *türannosz*nak nevezzük.”²⁷ A szó eredetéről Gelenczey-Miháltz Alirán a következőt írja: „A tudomány jelenlegi állása szerint a *türannosz* kifejezés egyike azon görög szavaknak, amelyek Kis-Ázsiából, Lüdiából (talán Phrügiából) származnak [...], jelentése eredetileg »úr, úrnő« lehetett. [...] A szót Hérodotosz még a Kr. e. V. század közepén is a múnarkhosszal (egyeduralkodóval) azonos értelemben használja, legtöbbször minden pejoratív utalás nélkül. [...] A szó (illetőleg a kapcsolt kifejezések) csak a klasszikus polisz politikai szótárában tett szert máig ismerős jelentésére, azaz a *türanniszra mint erőszak által létrejött és fenntartott önkényuralomra* [...]”.²⁸ Aquinói Szent Tamás a szó eredetéről a következőt írja: „A szó az »erősségből« vezethető le, mert [az uralkodó mint türannosz] mintegy erőszakkal nyom el, és nem az igazságosságon keresztül kormányoz.”²⁹ Aquinói gondolatát most úgy szeretném átforgalmazni, hogy a politikában egyetlen alapvető hibát lehet elkövetni: ha az uralkodó az igazságos társadalmi berendezkedés megteremtése helyett a saját személyiségét tolja előtérbe. És ezt most már elszakíthatjuk a türannisz elméletétől és a politikai hatalomgyakorlás általános vonásának tekinthetjük. (Néha még mintha Aquinói maga is támpontot kínálna egy ilyen átmenethez: „a régieknél minden hatalommal rendelkezőt türannosznek neveztek”).³⁰ De ez az alapvető bűn még nem hazugság; hazugsággá csak akkor válik, amikor összekapcsolódik az uralom

²⁴ 12. o.

²⁵ I.m. 8. o.

²⁶ Arisztotelész: *Politika*, 3. könyv.

²⁷ Thomas von Aquin: i.k. 8. o.

²⁸ Gelenczey-Miháltz Alirán: A város és a türannosz, In. Xenophón: *Hierón avagy a zsarnokságról*, i.k. 92-93. o.

²⁹ Thomas von Aquin: *Über die Herrschaft der Fürsten*, i.k. 8-9. o.

³⁰ I.m. 9. o.

legitimációjával.³¹ Amikor az uralkodó úgy tesz, mintha a közösségi életet szervezné, de már régen előtérbe helyezte a saját személyét. Machiavelli volt az első, aki a legitimáció gondolatát a színleléshez kötötte. „A fejedelem legyen óvatos, hogy *kerülje* azon rossz tulajdonságok *hírét*, amelyek államától megfoszthatnák, de ha módja van rá, még azokat is, melyek ezzel a veszéllyel nem fenyegetik.”³² A politikában tehát nemcsak egyes hazugságok lehetségesek, hanem a politika egészét is hazuggá lehet tenni. – A politika és a hazugság kapcsolatában azonban még egy további lépés vissza van; lehetnek olyan körülmények, hogy a politika nem egyszerűen hazuggá válik, hanem a hazugság a maga is a politika tárgyává lesz. A politika innen kezdve már nem annyira az uralkodás módjáról, hanem inkább a hazugságok adás-vételéről és igazgatásáról szól. Ebben az esetben a hazuggá vált politika minden mást is hazugsággá alakít át. Azt is mondhatnánk, hogy a politika a maga hazug karakteréhez megpróbálja hozzáigazítani a világot (az emberi társadalmat).³³ Ezzel a totalizáló lépéssel jutunk el a hazugság politikai rendszeréhez. Ennek háttér-előfeltevését így is megfogalmazhatjuk: minden hatalomgyakorlásban benne rejlik a zsarnokság hajlama vagy tendenciája.

(III. *Kis politikai-szociológiai kitérés vagy rátérés*) A demokratikus társadalmakat az tünteti ki, hogy ezt a hajlamot és tendenciát ellensúlyozni próbálják és tudják is: a hatalmi ágak megosztásával, a különböző grémiumokkal, de elsősorban a nyilvánossággal. Ilyen körülmények között megkezdődik egy furcsa „játék” a hazugsággal. Ralf Dahrendorf egyik legeslegutolsó cikkében ezt írta: „Egy politikusra rábizonyítani egy hazugságot, ez tulajdonképpen szinte az egyetlen lehetőség, hogy gyorsan és végérvényesen megszabaduljunk tőle. Ezért a hazugságok rábizonyítására irányuló vállalkozások a politikai ellenfelek körében roppant népszerűek.”³⁴ Ehhez Beucker és Krüger a nemrég megjelent bestsellerükben ezt fűzik hozzá: „Ezt könnyebb kimondani, mint megtenni. Egy ügyes hazugságot nem olyan könnyű lelep-

³¹ Machiavelli a következőt írja: „Tudnunk kell tehát, hogy kétféle módszer van a küzdelemben: az egyik a törvényekkel, a másik az erőszakkal. Emberi tulajdonság az egyik, állati sajátosság a másik. Mivel azonban az egyikkel némelykor nem boldogulsz, a másikhoz kell folyamodnod.” Niccolò Machiavelli: *A fejedelem*, Európa Könyvkiadó 1987. 95. o. Ez nagyjából megfelel a türannisz és a királyág kettősségének.

³² I.m. 85–86. o. Kiemelések tőlem: W.J.

³³ Már Machiavellinél találhatunk néhány arra vonatkozó megjegyzést, hogy a társadalmi világ sem különb, mint az uralkodás praxisa. „Az emberekről ugyanis általában elmondhatjuk, hogy hálátlanok, ingatagok, színlelők; a veszélytől visszarettennek, harácsolásra hajlamosak, ha adakozó vagy velük, lábad elé vetik magukat; életüket és vérüket kínálják, amikor nincs rá szükség, mint már fentebb mondtam, de mihelyt szorult helyzetbe kerülsz, fellázadnak ellened.” I.m. 91–92. o.

³⁴ Ralf Dahrendorf: Lügen und Vertrauen in der Politik, In: *Süddeutsche Zeitung* 2003. július 20.

lezni, és egy gátlástalant néha még nehezebb. És kinek fognak hinni a felvilágosítónak vagy a hazudónak?”³⁵ Mindenesetre pár oldallal később a szerzők rátérnek Gyurcsány Ferenc 2006. őszi őszi beszédére, amelyben – emléksünk – a következő két mondat is szerepel: „Teljesen világos volt, hogy amit mondunk, az nem igaz. Annnyival vagyunk túl az ország lehetőségein, hogy mi azt nem tudtuk korábban elképzelni [...]”³⁶ Ismerjük a beszédet, egy filozófiai konferencián talán szóba se kerülhetne, még akkor sem, ha az a hazugságról szól. De ma már egyértelműen lehet látni, hogy ez a beszéd a rendszerváltozás utáni magyar történelem egyik legjelentősebb, de minden bizonnyal legmeggrázóbb eseménye volt. A beszéd elhangzása után sokan (első-sorban talán a nyugati újságírók) azt gondolták, hogy ez a beszéd széleskörűen meg fogja kérdőjelezni a politikai hazugságot általában; de erre persze – a magyar politikai élet mély provincializmusa és az ország jelentéktelensége miatt – nem kerülhetett sor. (Némi távolságból a beszéd még hősiességnek is tűnhet: a fentiekben említett bestseller „vér-izzadság-és-könny”-beszédként hivatkozik rá. „Gyurcsány [...] beszédének 2006. szeptemberi kiszivárgása az eddigi legnagyobb nyugtalanságot váltotta ki a posztkommunista Magyarországon.”)³⁷ Szerintem ennek a beszédnek Magyarországon egy egészen más típusú kisugárzása volt: utána világos lett, no, nem az, hogy hazudni többé nem lehet, hanem inkább az, hogy hazugságot beismerni többé nem szabad. És elkezdett körvonalazódni egy új politika, amely nem a hazugságot próbálta kiküszöbölni, vagy akárcsak minimalizálni, hanem (1) a hazugság felismerése elé próbált akadályokat gördíteni, és (2) a felismert hazugságok következmény-nélküliségét próbálta biztosítani. E feladat megoldása tisztán technikai kérdésnek tűnik: a hatalmi ágak megosztását csökkenteni kell, a grémiumokat politikailag meg kell szállni, és végül a tömegkulturális nyilvánosságot vasfegyelemmel meg kell regulálni. És mindezt még ki kell egészíteni egy propagandaszerű kommunikációs stílussal: olyan beszédmódot kell választani és fenntartani, amely támaszkodik az emberek előítéleteire, legmélyebb szorongásaikra, kocsmai törzsasztalok mellett megfogalmazott bölcsességeire. Nagyjából ezekből az elemekből áll össze az új politikai koncepció. Az ellenvélemény – ha még itt-ott meg is szólalhat – eleve periferizálva van, csak a nyilvánosság hézagaiban húzódhat meg; és ha kezd veszélyessé válni, akkor egyszerűen be kell vetni a politikai megosztás és megbélyegzés fegyver-arszenálját. Mi marad Dahrendorf tételéből: a hazugság bizonyítása a modern

³⁵ Pascal Beucker – Anja Krüger: i.m. 13. o.

³⁶ http://greczy.blog.hu/2011/08/31/most_olvasd_el_az_oszodi_beszedet – Az említett könyv a következő cím alatt tárgyalja a beszédet: *Aufstand gegen die Lügner* (lázadás a hazudozók ellen).

³⁷ Pascal Beucker – Anja Krüger: i.m. 18. o.

demokráciák egyik legpregnansabb védekezése a politikusokkal szemben? Magyarországon a hazugságoknak csak egy nagyon kis része derül ki, és azoknak sincs következményük. Ennek azonban van egy nagyon fontos már középtávon fellépő implikációja. Dahrendorf így zárja a maga cikkét: „Egy politikus számára a bizalomnak centrális jelentősége van, ha egyszer elveszíti nagyon nehéz újra felépíteni. [...] És nem kell, hogy az embert hazugként leplezzék le ahhoz, hogy elveszítse ezt a bizalmat, már az is tökéletesen elegendő, hogy ha kétségek merülnek föl a tisztességességével szemben.”³⁸ Az említett bestseller szerzői szívesen hozzák fel példaként az SPD egykori elnökének, Björn Engholmnak a példáját. Engholm a schleswig-holsteini parlament egyik vizsgálóbizottsága előtt 1987-ben azt állította, hogy csak a választás napján szerzett tudomást arról, hogy az akkori miniszterelnök Uwe Barschel (CDU) elrendelte a megfigyelését; igazából már egy héttel korábban a tudomására jutott. „Habár az eset óta már évek teltek el, és Engholm vitathatatlanul az áldozata volt, 1993-ban – miután a hamis nyilatkozata napfényre került – [minden pozíciójától] visszalépett.”³⁹ Magyarországhoz visszatérve: a fentiekben bemutatott körülmények között a politikusok iránt semmiféle bizalom sem létezik; elterjed az apolitikusság, a politika „piszkos ügyletként” való megbélyegzése. A politikai preferenciák másodlagossá válnak, az első szinten mindenki egyetért abban, hogy a politikusok hitvány gazemberek. A megvont bizalom minden politikusra kiterjed (azokra is, akik éppen nem kormányoznak); elkezdődik a társadalom látens bosszúja. Ennek az implikációnak egy aloszata, hogy a tapasztalatok az egyes emberekben akkor is halmozódnak, ha nem tudnak artikulálódni egy nyilvános térben, vagy nem tudnak összeállni valamilyen értelmezhető egésszé.

(III. Kitekintés: átlátni a hazugságon, és aztán: mi lesz itt?) „Nem tudod, hogy az igazi hazugságot – ha lehet így mondani – minden isten és ember gyűlöli?”⁴⁰ Ebben jó bízni. Platón a legnemesebb emberi tulajdonságokat felsorolva első helyen az igazság szeretetét nevezi meg: „Sohasem hazudik, a hazug szót szándékosan sosem fogadja el, hanem gyűlöli, és csak az igazságot szereti.”⁴¹ Megnyugtató lenne, ha ezt valóban az ember valamiféle antropológiai tulajdonságának tekinthetnénk. Ebben az esetben tökéletesen alá-

³⁸ Ralf Dahrendorf: Lügen und Vertrauen in der Politik, i.k.

³⁹ Pascal Beucker – Anja Krüger: i.m. 19. o. „Barschel egy sor etikátlan és illegális eszközzel próbált Engholmnak ártani a választási küzdelemben. Az erről szóló tudósításokat röviddel a választás előtt és után vehemensen visszautasította. Végül öngyilkos lett. Ez az eset és Barschel hazugságai már a büntetőjog hatókörébe tartoznak.” Uo. Később a szerzők ezt írják: „Björn Engholm a legmagasabb büntetést szabta ki magára.” I.m. 20. o.

⁴⁰ Platón: *Az állam*, 382a.

⁴¹ I.m. 485c.

támaszthatnánk Aquinói Szent Tamás ama meggondolásait, amelyek szerint a türannisz szükségképpen rövid életű. „A türannosz uralma nem lehet hosszú idejű, mert a tömeg gyűlöli. És semmi, ami a sokaság kívánságai ellenére van, nem tudja magát fenntartani hosszabb ideig.”⁴² És aztán ezt újra és újra szinte sulykolásszerűen ismétli, összességében azonban két érvet hoz fel mellette. (1) A türannosz uralma egyedül a félelemre épülhet. „A félelem azonban ingatag alap. Akik csak a félelemből vetik alá magukat, föl fognak lázadni, mihelyst kínálkozik egy alkalom, amelyben büntetlenséget remélhetnek; annál szenvedélyesebben fognak föllázadni az uralkodó ellen,, minél inkább alávetették magukat neki korábban, a félelem miatt és a legbelső akaratok ellenében.”⁴³ De biztosak lehetünk abban, hogy kínálkozik ilyen alkalom?⁴⁴ (2) És ezt a gondolatot Jób könyvének egyik versével (34,30) támasztja alá, amely a *Vulgata* fordításában így szól: *regnare facit hominem hypocritam propter peccata populi*. Vagyis: „egy képmutató uralkodott, a nép bűnei miatt”.⁴⁵ Képmutatónak azt nevezzük, aki egy másik ember személyét alakítja, ahogy az a színdarabokból ismerjük. „Így Isten azért engedi meg, hogy a türannosz uralkodjon, hogy az alattvalók bűneit megbüntesse.”⁴⁶ Ezt az ószövetségi írások általában „Isten dühének” nevezik; az ilyen király azonban boldogtalan. „Isten nem engedi meg, hogy a türannoszok sokáig uralkodjanak, hanem miután általuk lehetővé tette egy vihar betörését, a bukásukon keresztül újra helyreállítja a békét.”⁴⁷ – A dolgozatban javasolt transzformációnak megfelelően a zsarnokságot minden uralomgyakorlásban benne rejlő általános mozzanatként tekintjük, amely abban a pillanatban aktivizálódik, amikor az uralkodó az igazságos berendezkedés helyett a saját személyét tolja előtérbe. De biztosak lehetünk-e abban, hogy minden ember és isten gyűlöli a hazugságot? Egyrészt mondhatnánk, hogy a hazugság gyűlölete nem antropológiai meghatározottságú, másrészt Isten meg is feledkezhet róla. Modern körülmények között inkább úgy fogalmazhatnánk, hogy kell, hogy legyenek bizonyos társadalmi mozzanatok, amelyek kívül maradnak a totalizálódó hazugságon. Valószínűleg ezt ismerte föl Simone

⁴² Thomas von Aquin: *Über die Herrschaft der Fürsten*, i.k. 42. o.

⁴³ I.m. 43. o.

⁴⁴ A *Büszkeség és büszkeségpolitika* című előadásomhoz fűzött megjegyzésében az előadáson elnöklő Hunyady György azt mondta, hogy lázadásra csak akkor kerül sor, ha az emberek már látnak esélyt a reális változásra. (MTA, 2012. november 14.)

⁴⁵ Károli Gáspár fordításában: „Hogy képmutató ember ne uralkodjék, és ne legyen töre a népnek.” Jób 34,30.

⁴⁶ Thomas von Aquin: *Über die Herrschaft des Fürsten*, i.k. 43. o. A német fordítás a „hypocrites” szót, „Komödiant”-tal fordítja, a Luther-féle *Biblia*-fordításban azonban a „Heuchler” szerepel.

⁴⁷ I.m. 44. o.

Weil is, amikor az igazság érvényesülésének biztosítására intézményeket akart bevezetni. Weil szerint a modern életben a hazugság igazi közvetítői az újságok: „[Mennyire] szégyenletes, hogy elviseljük azoknak az újságoknak a létezését, melyekről mindenki tudja, hogy egy munkatársa se maradhatna ott állásban, ha néha nem járulna hozzá az igazság tudatos megmásításához.”⁴⁸ Itt természetesen csak nagyon óvatosan vezethetem be a tömegműedumok problémáját; csak annyiban fontosak, amennyiben segítik fönttartani a politikai hazugság-rendszert. Weil megfogalmazásának van azonban egy fonákja is: az újságok nem hazudnak és nem hazudhatnak mindig. „[Az olvasók] tudják, hogy az újság igazságokat és hazugságokat tartalmaz, megpróbálják a híreket e kettő szerint szétválasztani véletlenszerű módon, saját preferenciáik szerint. Így aztán elkerülhetetlenül ott van a hiba lehetősége.”⁴⁹ Igen, de ezt a hibalehetőséget nem lehet intézményekkel kiküszöbölni, Weil két intézményt javasol: egy bíróságot, amely megrovásban részesítene mindenkit, „aki elkerülhető hibákat követ el”, másodszor pedig be kellene tiltani a médiában mindenféle propagandát.⁵⁰ Weil mintha azt mondaná, hogy a politika eltorzulását közvetlenül nem lehet megakadályozni, de meg lehet akadályozni a hazugság totalizálódását. Vagy pontosabban: a hazugság ugyan totalizálódhat, de totálissá sohasem válhat. Ez a XX. századi társadalom-filozófia egyik legalapvetőbb belátása, amelyet most Franz Neumann a *Behemoth* című könyve alapján szeretné fölvillantani; Neumann azt akarta megmutatni, hogy a nemzetiszocializmusban továbbra is fennmaradtak a kapitalista gazdaság legalapvetőbb vonásai. Nem igaz, hogy a nemzetiszocializmus gazdasága „egy gazdaság nélküli gazdaság” lenne, hogy a „homo oeconomicus halott”, hogy „a profitmotívumot a hatalmi motívum helyettesítene”.⁵¹ Általánosítva azt lehetne mondani, hogy a modern élet olyan sokszínű, hogy minden egységesítő-erőszakos integráció kudarcra van ítélve. Bibónak nincs egészen igaza: a politikában lehet hazudni, a politikát hazug rendszerré lehet átalakítani, de az igazság iránti vágyat nem lehet kiirtani. Az igazság morzsái a hazugság mélyén is ott rejlenek. És a többi nem látható.

⁴⁸ Simone Weil: *Begyökerezettség*, Gondolat Kiadó, Budapest 2012. 46. o.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ I.m. 47-48. o.

⁵¹ Helmut Dubiel – Alfons Söllner (szerk.): *Wirtschaft, Recht und Staat im Nationalsozialismus (Analysen des Instituts für Sozialforschung 1939-1942)*, Suhrkamp Verlag 1984. 130. o.